

ΛΕΙΨΑΝΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΝΑΩΝ ΕΝ ΤΟΙΣ ΑΓΙΑΣΜΑΣΙΝ*.

Ἐάν μ' ἐκπλήττη τὸ πλῆθος τῶν ἀγιασμάτων τῶν ἐν Κων/πόλει καὶ τοῖς πέριξ, ἐάν μ' ἐκπλήττη πλεον ἢ διωπλὴ τῶν ἀρχαίων καὶ δοκίμων βυζαντινῶν χρονογράφων, μ' ἐκπλήττει πολλῶ περισσότερον ἢ ἀνεξήγητος ἡμῶν τάσις ὅπως ζητῶμεν ἐπιμόνως ἐντὸς τῶν λειψάνων οἰασθῆποτε παλαιᾶς οἰκοδομῆς ἰχνη βαζαντινοῦ ναοῦ. Δις οὐαὶ ἡμῖν τε καὶ τοῖς βυζαντινοῖς ἐάν πλησίον παντός ἀγιασματος τῆς σήμερον ἀνερευνώμεν ὅπως ἐκχώσωμεν ναὸν τινα βυζαντινόν, ἐπὶ προσδοκίᾳ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ παρὰ ἢ ὑπὸ τὸ νῦν ἀγίασμα. Νομίζω μᾶλλον λογικόν καὶ προσδόκιμον τὸ ἐρευνᾶν κατὰ ἐννενηκόντα τοῖς ἑκατὸν πρὸς εὐρεσίην, ἐγγύς ἢ μακρὰν τοῦ ἡγιασμένου ὕδατος, ἐρειπίων καὶ λειψάνων νυμφαίου, κινστήρης, ἢ λουτροῦ, καθὼς ἐπίσης καὶ θεμελιῶν καὶ ἰχνῶν ἀνακτόρου, μεγάλης τινὸς οἰκίας, σχολῆς, ἢ πραιτωρίου, διτοβολῶνος, ἐμβόλου, καὶ τῶν ὁμοίων. Ἀσχέτως μάλιστα πρὸς τὰ ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἱστορίας πορίσματα οὐδένα βλέπω λόγον ἢ μομφὴν λαθραίαν κατὰ τῶν βυζαντινῶν ἐν τῇ ἐπιμόνῳ ἐκζητήσῃ ναοῦ παλαιοῦ παρ' ἑκάστον λειψάνον δομικῆς, παρὰ πᾶσαν σωρείαν πετρῶν καὶ πλίνθων, ἐγγράφων τε καὶ σταυροφόρων. Ἐπιμονὴ τοιαύτη προστίθῃσι, φίλοι μου, βάρος εἰς τὴν κατὰ τῶν βυζαντινῶν μομφὴν ὅτι διαρκῶς ἐκτιζοῦν ἐκκλησίας καὶ μονὰς, μομφὴν, ἣν πρέπει πάσῃ δυνάμει ν' ἀποκρούσωμεν. Ἡμεῖς, τούναντιον, ἐποικοδομοῦμεν καὶ προάγομεν ταύτην διὰ τῆς ἐπιμονῆς τοῦ ἀναδιδάσκει τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τοῖς πέριξ ναῶν εἰς δισχιλίους περίου.

Φρονοῦσί τινες, πολὺ πιθανῶς οἱ πλείονες ἡμῶν, ὅτι ὅπου σήμερον ἀγίασμα, ἐκεῖ ναὸς ἔκειτο βυζαντινός· ἀνεξήγητος ἔστι μοι, μὴδὲ λογικῶς, μὴδὲ ἱστορικῶς ἀκριβομένη, ἢ διὰ τοιαύτης θεωρίας εἰσαγομένη διψασία ἀρχή: ἢ ὅτι πᾶς ναὸς παρὰ βυζαντινοῖς εἶχε τὸ ἴδιον ἀγίασμα, ἢ ὅτι βυζαντινοῦ τινὸς ναοῦ κρημνισθέντος ἀνέβλυσεν ἡγιασμένον ὕδωρ ἐφ' οὗ τόπου ἐκεῖνος ἔκειτο. Πρὶν ἐπιληθῶ τῆς ἐξετάσεως τῶν δύο τούτων τῆς πρώτης θεωρίας συμπερασμάτων, δεόν ἵνα ἐξετάσω τὸ πρόβλημα ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ κατάρξεως καὶ μορφῆς, εἶτα δ' ὑπὸ πᾶσαν ἐποχὴν ὑπ' ὅσιν ἡμῶν ὑποβάλω τὴν κρίσιν καὶ τὴν γνώμην μου. Πρῶτη μορφή τοῦ προδλήματος· Ἐν ᾧ τόπῳ βυζαντινοὶ ναοὶ ἠγείροντο, (ὀηλοῦν ἀναφέρονται παρὰ βυζαντινοῖς) ναοὶ δεκαπέντε, σήμερον ἀριθμοῦνται τριάκοντα σχεδὸν ἀγίασματα. Ἄρα ὑπῆρχον τριάκοντα ναοὶ ἐν Ἐξωκιονίῳ, δῆλον οὖν Ἐξ-Μαρμάροις, οὗς οὐ σημειοῦσιν οἱ βυζαντινοὶ χρονογράφοι καὶ συγγραφεῖς συναξαρίων, οὐδ' ὁ τούτους συνοψίσας Δουκάγγιος.

Πρὸ τινος ἀνέγγων ἐν τῇ Βυζαντινολογικῇ Ἐπιθεωρήσει τοῦ κ. Κρούμπαχερ τὰ βυζαντινὰ desiderata

(*) Δημοσιεύομεν ὡδε τὴν γνώμην, ἣν περὶ τοῦ ζητήματος τῶν ἀγιασμάτων ὑπέβλεψεν ὁ κ. Μ. Γεδεών τῇ Ἐτικρίᾳ τῶν μεσαιωνικῶν ἐρευνῶν, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος ἐν τοῖς πρακτικῶς ἀποστοῖς, τοῖς δημοσιευθεῖσιν ἐν τῷ προτέρῳ τεύχει.

τοῦ φίλου μου Σπύρου Λάμπρου, καθηγητοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, ὅπου οὐδαμῶς ἐξαντλεῖται ἡ ὕλη τῶν ἡμῶν ἐν τούτῳ γε πεποθημένων. Πρὸς τὴν κατάληψιν τῶν τε βυζαντινῶν χρονογράφων καὶ τῶν εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀναφερομένων πόσα ποθοῦμεν ὅτι δεόν ἵνα γένωνται; Πλὴν ἐτέρων, ἀνάγκη ἵνα τεθῆ ζήτημα, ἀν ἀναφέρωσι πάσας τὰς τῆς πρωτεύουσος ταύτης ἐκκλησίας καὶ μονὰς, ἢ μᾶλλον διὰ τινὰς λόγους ἀναφέρουσιν ἐκείνην καὶ ταύτην: πόσαι κατὰ τοῦτον ἡκμασαν τὸν αἰῶνα, καὶ πόσαι κατ' ἐκείνον: πόσαι διετήρησαν τὸ ὄνομα αὐτῶν διαρκούντων τῶν δέκα καὶ ἐνὸς αἰῶνος ἐκείνων, καὶ πόσαι ποσάκις ἠλλάξαν ὄνομα-τα ἐν μιᾷ χιλιετηρίδι.

Οἱ χρονογράφοι τῶν βυζαντινῶν οὐδαμῶς ἦσαν ἀναγκασμένοι ἵνα μιμηθῶνται πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν· ἀνέφερον ἐκείνας βεβαίως, ὧν πλησίον ἐκείνο-μεγάλα τινὲς οἰκίαι, ἀνέφερον ἐκείνας, παρ' αἷς συνέθη γεγονός τι σπουδαῖον, δημοτικὴ τις στάσις, πυρκαϊά, καθαίρεσις, ἐξορία μεγιστάνος τινος, ὅσας ἐκρήμιζε σεισμὸς κτλ. Ἀσχέτως πρὸς ταῦτα, ὁ Κεδρηνὸς ἀπαριθμεῖ κατ' ὄνομα ναοὺς τριάκοντα καὶ τέσσαρας ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα ἀνακτισθέντας, ἐπισκευασθέντας ἢ ἐκ θεμελιῶν ἐγεγῆντας. Ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν ἄχρις ἡμῶν γνωστῶν ναῶν ὀλίγους ἀναφέρουσιν οἱ γνωστοὶ καὶ ἐκδεδομένοι χρονογράφοι, πολλοὺς δ' ἐγνώρισαν ἡμῖν τὰ Μνηαῖα, καθὼς τοὺς τῆς ἁγίας Ἐλεούσης, Ὁραιοζήλης, Ἀρματίου, Θεοτόκου Κουράτορος, Ἰωάννου Θεολόγου ἐν τοῖς Βεάτου, Πέτρου τοῦ Τελώνου, Γαβριὴλ ἀρχαγγέλου ἐν Χάλδαις, Κυπριανοῦ καὶ Ἰουστίνης «πέραν ἐν τοῖς Σολομώντος» καὶ ἄλλους· ἐγγράφα πατριαρχικὰ κατέστησαν γνωστοὺς ἐτέρους, ὡς καὶ ἡ ἐπὶ Μηνᾶ Σύνοδος, πληροφόροῦσα ἡμᾶς ὅτι ὑπῆρχον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5' αἰῶνος αἱ Μοναί: Θεοτόκου πλησίον ἀγίου Λουκᾶ, Ἀρχιστρατήγου ἐν τῷ Αἰθρίῳ, προφήτου Ἰωάν, ἁγίας Ἐρμῶνης, ἀγίου Ζηνοβίου, ἀγίου Δομητίου, ἀγίου Εὐφηνίου, Ἐωμᾶ ἐν τοῖς Μοδέστου, Θεοδώρου ἐν τῇ Πέτρα, Κύρου ἐν τοῖς Ἐλεδίκου κτλ. κτλ. Τινῶν ἐκ τούτων δεόν ἵνα ἀκριβῶ-σωμεν τὴν ὑπαρξίν, ἐξηγουῦντες φράσεις τινὰς οἰκίας τοῖς Μνηαίοις. Τί σημαίνει παραδειγματος χάριν, «Ἅγιος Ἰγνάτιος ὁ κείμενος ἐν ταῖς Βλαχέρναις»; Ναὸν ἢ λειψάνον ἀγίου; — Ἄγνωστον ἐπακρίβως: πῶς ἐξηγήσομεν τὴν ἐν τῷ «ἰδίῳ οἴκῳ» κατάθεσιν τοῦ λειψάνου Πέτρου τοῦ Τελώνου; καὶ ἐν τούτοις εὐρήσομεν ὅμοια τούτοις οὐκ ὀλίγα, τέως ἀνεξήγητα, λίαν ἀκρίτως δὲ ἀνεγράφαμεν ναοὺς ὑπὸ τοιαῦτα ὀνόματα, πολὺ πιθανῶς ἀνύπαρκτα. Ἐάν δ' ἐκ τινος πατριαρχικοῦ γράμματος ἢ γραμμῶν τινῶν, ἐκ τοῦ Συναξαριστοῦ καὶ τῶν Μνηαίων μαθάνωμεν ἑκατὸν ναοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει, δυνάμεθα ἵνα διῶχ-ρισθῶμεν ὅτι παραπέμπουσιν εἰς λήθην ἰσαριθμοῦς ναοὺς οἱ βυζαντινοὶ χρονογράφοι; δύναται τις εἰπεῖν ὅτι πλὴν ὧν γινώσκομεν τετρακοσίων ἐδομηκόντα καὶ πλεον ναῶν, κατὰ τὴν ἐμὴν (οὐκ ἀκριβῆ) ἀριθμῶν, ὑπῆρχον ἕτεροι τοσοῦτοι τὸν ἀριθμὸν, οὗς διωπλῆ παρέδωκαν οἱ χρονογράφοι καὶ οἱ συναξαρι-σταί;—Καὶ διατί παρεδιώπησαν αὐτούς; Τί δὲ πε-ρίεργον, ἐξοκον, εὐφηνον ἢ πολυδύφημον εἶχον οἱ δε-καπέντε ναοὶ τοῦ Ἐξωκιονίου, ἢ οἱ δέκα τοῦ Πετρίου

καὶ τούτων μόνων ἐγένετο μνεία, παρελείφθησαν δὲ ἐκεῖ μὲν ἕτεροι δεκαπέντε, ἐνταῦθα δὲ ἕτεροι δέκα, ἵτοι τοδοῦτοι, οὗς σήμερον ἀνευρίσκωμεν διὰ τῶν ἀγιασμάτων, εἴν γέννηται πιστευτὸν ὅτι πᾶν ἀγιασμα κεῖται σήμερον ἐφ' οὗ τόπου παρὰ βυζαντινοῖς ἠγείροτο ναός; Οὐδαμῶς δικαιολογεῖται σιωπὴ τοιαύτη· σιωπῆ τις ἐκ δέκα μίαν, ἐξ ἑκατὸ τρεῖς, τέσσαρας, δέκα· ἀλλ' ἐκ χιλίων ἢ ἀναγράφη τις τὰς ἡμῖς, ἵνα μνησκηται μόνων πεντακοσίων ἐκκλησιῶν, ἔστι τι διαμπερὲς ἀκατάληπτον καὶ ἀγγέλιος καὶ βροτοῖς. Φρονῶ ὅτι εἴπερ οἱ χρονογράφοι καὶ συναξαρισταὶ παρέλιπον τινας, ὁ τῶν μὴ ἀναγραφόμενων ἀριθμὸς ἔστιν ἀσήμαντος· ἀλλῶς δὲ τέως ἀνεξέταστον ἔμεινε πῶσα ὀνόματα καὶ πόσους πάτρωνας ἀγίους ἠλλάξεν ἕκαστος τῶν μικρῶν ναῶν ἐντὸς χιλίων ἐτῶν.

Ἡ ὑπαρξίς ἄρα χιλίων ἀγιασμάτων οὐδόλως ὑπονοεῖ καὶ τὴν ὑπαρξίν ναῶν χιλίων παρὰ βυζαντινοῖς. Ἄλλ' ἔχω καὶ τινὰ πορίσματα, τεχνικῆς, ἱστορικῆς, ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, ἅτινα ἀποκρούουσι τὴν θεωρίαν τῶν ζητούντων καὶ καλὰ ἵνα εὐρωσι ναῶν ἐρείπια παρὰ τοῖς ἀγιασμάσιν.

Ἐν αὐτῷ τῷ Φαναρίῳ γινώσκω ἕνδεκα ἢ δώδεκα ἀγιασμάτα, ὧν τὰ πέντε εἰς περιφέρειαν βραχυτάτην, κείμενα εἰς ἀπόστασιν πέντε λεπτῶν ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ πέμπτου, τὰ δὲ τρία ὀρεθὸν ἐπάλληλα (ἔπεται ἀριθμῶς ἀκριβοῦς καὶ περιγραφή· τούτων καὶ ἐτέρων) καὶ κατὰ βυζαντινὸν ὄρον «ἐγγίστα καὶ σύγκολλα». Ἀδύνατον ἵνα ἐξηγησῶ τὸ ἐπάλληλον αὐτῶν ὡσεὶ κρεμαστῶν βαβυλωνείων κίπων, ἐνῶ περίξ οὐδὲ μακρὰν αὐτῶν ἔκειτο χέρσου γῆς ἕκτασις πολλή, κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα, κατ' ἐμὲ, καὶ πῶς ἄχρις αὐτοῦ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἐρημος; Τόσοι ναοὶ λοιπὸν ὑπῆρχον; ἀλλοίμονον! Ἡ συνύπαρξις «ἐγγίστα καὶ σύγκολλα» τοσοῦτων ναῶν, ἢ ἐν ἐνὶ οἴκῳ δύο ναῶν ὑπαρξίς, ἀποδεικνύει τοὺς βυζαντινοὺς φανατικῶς φρενοβλαβεῖς. Τοῦθ' ὅπερ οὐδέποτε θέλω εἰπεῖ, μῆτε ὑμεῖς, ἀγαπητοί.

Γνωστὸν ὅτι πολλὴ προέκτασις γῆς, ἀπὸ Γενίκαπι μέχρι τῆς πύλης τοῦ Φαναρίου καὶ πρὸς τὸν Παλατῶν, ἦν μέχρι τῆς ἀλώσεως θάλασσα, καὶ ὅτι τοῦτο τὸ μέρος ἔχερσάθη διὰ τῶν περιρσευμάτων τῆς οἰκοδομῆς τοῦ τεμένουσιν Σουλτᾶν Μεχμέδ καὶ αὐτῆς τῆς ἀποχωματίσεως τοῦ λόφου ἐκείνου· εἰς τὸ μέρος αὐτὸ κεῖται σήμερον ἀγιασμα τῆς ἀγίας Μαρίας· εἰς αὐτὸ καὶ παρ' αὐτὸ οὐδεὶς δύναται νῆφον ἵνα ζητῆ βυζαντινῆς ἐκκλησίας ἴχνη, διότι δευχθήσεται καινὰ δαιμόνια συνεισάγων περὶ βυζαντινῶν, ὅτι δῆθεν οὔτοι ἐκτιζον ναοὺς καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν καὶ ἐν τῷ πυθμένι τῆς θαλάσσης.

Ἐν τοῖς πλείστοις ἢ τοιαύτη θεωρία ἀντίκειται πρὸς τὴν ἱστορίαν. Προχωρῶ. Τὸ ἐνταῦθα Μετόχιον τοῦ ἀγίου Τάφου κατέχει σήμερον ἀγιασμα τοῦ ἀγίου Μηνᾶ. Τί δηλοῖ τοῦτο; — Ὅτι δύο παρέκειντο ἀλλήλαις ἐκκλησῖαι ἐντὸς τῆς οἰκίας τῶν Καντακουζηνῶν ταύτης, τῆς γενομένης εἰτα Μετόχιον; — Ἄλλὰ μάρτυς ἀξιόπιστος, ὁ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων λέγει ὅτι εἰς ὑπῆρχε ναός καὶ οὗτος μικρότατος. Ἀφ' ἐτέρου πάλιν: εἰσὶ γνωστὰ τὰ λείψανα καὶ ἴχνη τοῦ ἐτέρου τῶν ἐν Φαναρίῳ ναῶν τοῦ ἀγίου Γεωργίου, καὶ ὅμως οὐδὲν ἴχνος ἀγιασματος αὐτοῦ κειμήμεθα. Τί δὲ

συμπεραίνωμεν ἄρα γε; κατὰ τῆς ἀντιθέτου μοι θεωρίας ἢ ὑπὲρ αὐτῆς, ἐκ τῆς ὑπάρξεως ἀγιασματος τῆς ἀγίας Ἄννης ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Μουχλίου; — Τῷ 1351 λεπτομερῶς εἰς ἐπίσημον ἱστορικὸν ἔγγραφον τοῦ πατριάρχου Καλλιόστου περιγράφεται ὁ ναός οὗτος· οὐδεμία δ' ὅμως ἐν αὐτῷ γίνεται μνεία ναοῦ τῆς ἀγίας Ἄννης, οὔτε πηγῆς οἰαςδηποτοῦν ὕδατος ἠγιασμένου. Μῆτε ἐκρημνίσθη ὁ ναός, ὥστε ἵνα σώζηται σήμερον ἀνάμνησις αὐτοῦ διὰ τῆς ἀγίας Ἄννης, οὔτε ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο γνωρίζεται ἡμῖν. Τίς ἤδη νήφον δύναται ἵνα διῶχυρισθῆ ὅτι ὅπου νῦν ἀγιασμα, ἐκεῖ παρὰ βυζαντινοῖς ἦν ναός;

(Ἀκολουθεῖ).

ΜΑΝΟΥΗΛ Ι. ΓΕΩΡΓΙΟΥ.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ DOPPLER-FIZEAU,

δι' ἧς ἐπιτρέπεται ὁ διὰ τῆς φωτοαναλύσεως προσδιορισμὸς τῆς ταχύτητος τῶν ἄστρων κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῆς ὀπτικῆς ἀκτίνος.

Τοιοῦτον τίτλον φέρει μελέτη δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ *Annuaire du Bureau des Longitudes* τοῦ 1891 ὑπὸ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Α. Κορνι, μέλους τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ἀξιολογώτατου τούτου ἐτησίου δημοσιεύματος, συντασσόμενου ὑπὸ τῶν σοφῶν τῶν δημοσιευόντων ἐτησίως, ἀπὸ τοῦ 1795, ἦτοι ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Γραφείου τούτου, τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον *Connaissance des Temps*, ἀπὸ τοῦ 1679, ἐκδιδόμενον ἀστρονομικὸν δημοσίευμα.

Ὁ Κορνι, κατ' ἐντολὴν τοῦ Γραφείου τούτου, ἀνέλαβε νὰ διαφωτίσῃ λεπτομερείας τινὰς τοῦ σπουδαίου ζητήματος τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ φασματοσκοπίου πρὸς ὑπολογισμὸν τῆς ταχύτητος τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῆς ὀπτικῆς ἀκτίνος. Ἀναλαβὼν δὲ τὸ ἔργον μετὰ τῆς χαρακτηριστικῆς τὸν σοφὸν καθηγητὴν σαφηνείας καὶ ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας, ἐξετάζει ἐν πρώτοις τὸ ζήτημα ὑπὸ ἔποψιν ἱστορικὴν, ἐπισυνάπτει δὲ ἐν τῇ προύσῃ μελέτῃ ἐκθεσιν τῶν κυριωτέρων τῶν μέχρι τοῦδε διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ἐπιτευχθέντων ἀποτελεσμάτων.

Τῆς μελέτης ταύτης ἐκτενῆ πῶς περίληψιν δημοσιεύωμεν ἄλλοις τῶν ἀναγνωστῶν τῆς Ἑβδομαδιαίας Ἐπιθεωρήσεως, νομίζοντες ὅτι ἀναπληροῦμεν οὕτως ἐν τῶν κενῶν τῶν ὑπαρχόντων ἐν ἀπασιν τοῖς γνωστοῖς ἡμῖν πρὸς διδασκαλίαν τῆς Φυσικῆς ἐν ταῖς Σχολαῖς τῆς μέσης παιδείσεως συντεταγμένους βιβλίους, κενῶν δικαιολογουμένων ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς ἰσως πενιχρότητος τῶν διδασκτικῶν ἡμῶν βιβλίων, ἧς ἀξιόλογον ἐξείρεσιν ἀποτελοῦσι μόνα τὰ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου λῖαν σεβαστοῦ διδασκῆλου καὶ νῦν προσφιλεστάτου συναδέλφου κ. Ἀνδρέα